

МІЖРЕГІОНАЛЬНА
АКАДЕМІЯ УПРАВЛІННЯ ПЕРСОНАЛОМ

МАУП

**МЕТОДИЧНІ МАТЕРІАЛИ
ЩОДО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ САМОСТІЙНОЇ РОБОТИ
СТУДЕНТІВ**

з дисципліни

**“ПРЕЦЕДЕНТНЕ ПРАВО ЄВРОПЕЙСЬКОГО СУДУ
З ПРАВ ЛЮДИНИ”
(для магістрів)**

МАУП

Київ
ДП “Видавничий дім “Персонал”
2014

Підготовлено професором кафедри історії та теорії держави і права
В. І. Темченко

Затверджено на засіданні кафедри історії та теорії держави і права
(протокол № 6 від 17.01.13)

Темченко В. І. Методичні матеріали щодо забезпечення самостійної роботи студентів з дисципліни “Прецедентне право Європейського суду з прав людини”. – К.: ДП «Вид. дім «Персонал», 2014. – 24 с.

Методичні матеріали з дисципліни “Прецедентне право Європейського суду з прав людини” містять пояснювальну записку, тематичний план, питання до семінару, теми рефератів, питання для самоконтролю та дискусії, завдання для самостійної роботи та список літератури.

- © Міжрегіональна Академія управління персоналом (МАУП), 2014
- © ДП «Видавничий дім «Персонал», 2014

ПОЯСНЮВАЛЬНА ЗАПИСКА

20 березня 2006 року Президент України підписав Закон України “Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини”. Цей Закон регулює відносини, що виникають у зв’язку з обов’язком держави: виконати рішення Європейського суду з прав людини у справах проти України; з необхідністю усунення причин порушення Україною Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод до неї; з впровадженням в українське судочинство та адміністративну практику європейських стандартів прав людини; зі створенням передумов для зменшення числа заяв до Європейського суду з прав людини проти України.

Для забезпечення додержання державою положень Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод, забезпечення усунення недоліків системного характеру та підстави для надходження до Євросуду заяв проти України цим законом передбачено ряд заходів загального характеру, зокрема: а) внесення змін до чинного законодавства та практики його застосування; б) внесення змін до адміністративної практики; в) забезпечення юридичної експертизи законопроектів; г) забезпечення професійної підготовки з питань вивчення Конвенції та практики Суду; д) інші заходи. Крім того, у ст. 17 Закону України Конвенція та практика Євросуду визнані у якості джерел права.

Відповідно до цього виникає нагальна теоретична проблема: визначення концепції впровадженням в українське судочинство та адміністративну практику європейських стандартів прав людини та забезпечення професійної підготовки з питань вивчення Конвенції та практики Суду.

Мета курсу — вивчення матеріальних норм Європейської конвенції про захист прав людини і основних свобод й прецедентної практики Європейського суду з прав людини.

Завдання курсу — всебічно сприяти розвитку у студентів самостійного юридичного мислення; оволодіння базовими теоретичними знаннями та навичками практичної поведінки в правовому середовищі; формування у студентів позитивної правосвідомості й правової активності, активної політичної і громадської позиції; усвідомлення студентами незаперечної цінності прав і свобод людини і громадянина.

В результаті засвоєння матеріалу з дисципліни “Прецедентне право Європейського суду з прав людини” студенти повинні оволодіти певним обсягом знань, навичок та умінь, а саме **знати**:

- зміст та особливості застосування матеріальних норм Конвенції про захист прав людини і основних свобод;
- зміст та особливості застосування системи прецедентів Європейського суду з прав людини;
- зміст загальних принципів Конвенції та їх застосування Європейським судом з прав людини;
- принципи тлумачення норм Конвенції Європейським судом з прав людини;
- особливості захисту прав і свобод на Україні.

Уміти:

- застосовувати норми Конвенції як джерела права України;
- застосовувати правові позиції Європейського суду з прав людини у практичній діяльності;
- оволодіти навичками внесення змін до відомчих;
- оволодіти навичками внесення змін до адміністративної практики;
- оволодіти знаннями для забезпечення юридичної експертизи відомчих НПА.

Міжпредметні зв’язки: теорія держави і права, сучасна концепція соціально-правової держави, міжнародне право, конституційне право, методологія і організація юридичних досліджень.

ТЕМАТИЧНИЙ ПЛАН

дисципліни

“ПРЕЦЕДЕНТНЕ ПРАВО ЄВРОПЕЙСЬКОГО СУДУ З ПРАВ ЛЮДИНИ”

№ пор.	Назва змістового модуля і теми	Всього годин
1	Змістовий модуль I. Практика ЄСПЛ – статті 2–7 Конвенції Право на свободу й особисту недоторканність та справедливий судовий розгляд у практиці Європейського суду	2

2	Змістовий модуль II. Практика ЄСПЛ – статті 8–12 Конвенції та Протоколи Права і свободи, гарантовані статтями 8–12 Європейської Конвенції у рішеннях Європейського суду	4
	Підсумковий контроль	2
	Разом годин	54

ЗМІСТ

дисципліни

“ПРЕЦЕДЕНТНЕ ПРАВО ЄВРОПЕЙСЬКОГО СУДУ З ПРАВ ЛЮДИНИ”

Змістовий модуль I. Практика ЄСПЛ – статті 2–7 Конвенції

***Тема 1. Право на свободу й особисту недоторканність
та справедливий судовий розгляд у практиці
Європейського суду***

Питання до семінару

1. Структура статті 5 Конвенції про захист прав людини й основних свобод.
2. Матеріальні й процесуальні аспекти “законності” у тлумаченні Європейського суду з прав людини.
3. Сфера застосування статті 6.
4. Поняття права на справедливий і публічний судовий розгляд.
5. Вимоги розумного строку розгляду справи незалежним і безстороннім судом.
6. Процесуальні гарантії справедливого судового розгляду (частини 2 і 3 статті 6 Конвенції).

Теми рефератів

1. Практичні цілі застосування Конвенції й прецедентів Європейського суду в національному правозастосовному процесі.
2. Правові підстави застосування норм Європейської конвенції й прецедентів Європейського суду в правозастосовному процесі.
3. Структура статті 6 Європейської Конвенції про захист прав людини й основних свобод.

4. Принцип правової визначеності у правосудді.
5. Виконання судового рішення.
6. Рівність сторін та розумний строк судового розгляду як принципи справедливості судового розгляду.
7. Рішення Європейського суду з прав людини у справах щодо України.
8. Використання практики Європейського суду з прав людини як перспективний напрям оптимізації конституційного судочинства в Україні.
9. Декларація про право й обов'язок окремих осіб, груп і органів суспільства заохочувати і захищати загально визнані права людини й основні свободи (1998 р.).

Ключові терміни та поняття теми

Право на свободу та особисту недоторканність. Позбавлення волі. Законне ув'язнення. Законна вимога суду. Принцип законності. Доступність законів. Обґрунтована підозра у вчиненні правопорушення. Розумні підстави запобігання злочину. Виховний нагляд. Поняття неповнолітнього. Причини арешту. Попереднє тюремне ув'язнення. Негайна доставка затриманого до судді. Поняття арешту. Поняття “бродяга”. Поняття психічно хворих. Незалежний і безсторонній суд, створений на основі закону. Публічність судового розгляду. Поняття “громадянські права і обов'язки”. Право на справедливий судовий розгляд. Доступ до суду. Право не свідчити проти себе. Принцип рівності сторін. Змагальність судового процесу. Обґрунтованість судового рішення. Анонімність свідків. “Розумний строк” судового розгляду. Презумпція невинуватості. Право на захисника. Безоплатна юридична допомога. Законність затримання. Право на звільнення до суду. Гарантія явки в судове засідання. Публічність оголошення рішення. Право на відшкодування. Принцип правової визначеності у правосудді.

Методичні вказівки

Вивчення проблеми потрібно почати із ознайомлення з відповідною теоретичною літературою по темі. Наступним етапом є аналіз окремих рішень та правових позицій Євросуду прецедентного характеру і їх системного зв'язку із матеріальними нормами Конвенції та Конституції України. З'ясовуючи особливості змісту прав та свобод, що містяться у статтях 5, 6 Конвенції, важливо виокремити ключові поняття, терміни та їх особливості змісту відповідно до Конвенції та практики Євросуду. Відповідно до статей 5, 6 Конвенції з'ясуєте осо-

бливості справ Європейського суду щодо України та головні проблеми забезпечення права на свободу і особисту недоторканність та на справедливий судовий розгляд.

Література [1–3, 5, 7–13, 24, 32, 37]

Питання для самоконтролю

1. Що є змістом права на свободу й особисту недоторканність?
2. Що є змістом поняття: право на справедливий і відкритий розгляд упродовж розумного строку незалежним і безстороннім судом, встановлений законом?
3. Що є змістом поняття: публічність судового розгляду?
4. Що є змістом поняття: бути негайно і детально поінформованим зрозумілою для нього мовою про характер і причину обвинувачення проти нього?
5. Що є змістом поняття: мати достатньо часу і можливостей для підготовки свого захисту?
6. Що є змістом поняття: захищати себе особисто чи використовувати правову допомогу захисника, обраного на власний розсуд?
7. Що є змістом поняття: якщо немає достатніх коштів для оплати правової допомоги захисника — одержувати таку допомогу безоплатно, якщо цього вимагають інтереси правосуддя?
8. Що є змістом поняття: якщо він не розуміє мову, яка використовується у суді, або не розмовляє нею, — отримувати безоплатну допомогу перекладача?

Питання для дискусії

1. Які існують обмеження права доступу до суду.
2. Чи можна тлумачити можливість обмеження права доступу до суду, як обмеження права на справедливий суд взагалі.
3. Чи можна інтерпретувати поняття “громадянські права і обов’язки” на основі національного права (див.: справа Томазі проти Франції)?

Завдання для самостійної роботи

1. Опрацюйте рекомендовану та додаткову літературу до теми.
2. Опрацюйте основні рішення та зміст прецедентів Європейського Суду стосовно прав і свобод, що захищаються статтями 5, 6 Конвенції.
3. З’ясуйте за статтями 5, 6 Конвенції особливості рішень Європейського суду щодо України.

4. З'ясуйте проблему практики забезпечення в Україні прав і свобод, що захищаються статтями 5, 6 Конвенції.
5. З'ясуйте зміст права на доступ до суду у рішеннях Євросуду: “Голдер проти сполученого Королівства”, “Ейри проти Ірландії”, “Девеер проти Бельгії”, “Хорнсбі проти Греції”.
6. З'ясуйте зміст права на справедливий судовий розгляд у рішеннях Євросуду: “Саундерс проти Сполученого Королівства”, “Шенк проти Швейцарії”, “Колоцца проти Італії”, “Ван Мехелен та інші проти Нідерландів”.
7. З'ясуйте зміст поняття “розумний строк” судового розгляду у рішеннях Євросуду: “Гінчо проти Португалії”, “Доймеланд проти Федеративної Республіки Німеччина”.

Змістовий модуль II. Практика ЄСПЛ – статті 8–12 Конвенції та Протоколи

Тема 2. Права та свободи, гарантовані статтями 8–12 Європейської конвенції у рішеннях Європейського суду

Питання до семінару

1. Особливості змісту права на повагу до приватного і сімейного життя, до житла і таємниці кореспонденції у прецедентних рішеннях Євросуду.
2. Свобода думки, совісті та релігії як абсолютне право.
3. Свобода дотримуватися своїх поглядів, одержувати і передавати інформацію та ідеї без втручання органів державної влади і незалежно від кордонів.
4. Право на свободу мирних зібрань та на свободу об'єднання.
5. Право на шлюб у статті 12 Конвенції.
6. Втручання держави у здійснення прав і свобод особою (статті 8–11) з точки зору принципу: “згідно із законом”.
7. “Правомірна мета” як принцип обмеження прав і свобод (статті 8–11).
8. Умови, обмеження та санкції щодо прав і свобод (статті 8–11) з точки зору принципу: “необхідно у демократичному суспільстві”.
9. Особливості справ Євросуду за статтями 8–11 Конвенції щодо України.

Теми рефератів

1. Поняття “житла” та таємниці кореспонденції (“Німітц проти Німеччини”).
2. Поняття “приватне” та “сімейне життя” в практиці Євросуду.
3. Обмеження свободи сповідувати релігію.
4. Особливості свободи одержувати інформацію.
5. Свободи: притримуватись та розповсюджувати інформацію.
6. Оціночні судження у практиці Євросуду.
7. Обмеження свободи зібрань та асоціацій.
8. Правотлумачна діяльність Європейського суду з прав людини і її значення для України.
9. Принцип верховенства права і права людини у практиці Європейського суду.
10. Верховенство права у рішеннях Конституційного Суду України.

Ключові терміни та поняття теми

Приватне життя. Сімейне життя. Абсолютне право. Позитивні та негативні обов'язки держави. Свобода мирних зібрань. Свобода об'єднання. Свобода дотримуватися своїх поглядів. Свобода одержувати інформацію. Свобода передавати інформацію. Оціночні судження. Обмеження прав та свобод. Таємниця кореспонденції. Свобода думки. Свобода совісті. Свобода релігії. Принцип “згідно із законом”. Якість закону. Принцип передбачуваності закону. Принцип доступності закону. Принцип правової визначеності. Принцип верховенства права. Принцип “необхідно у демократичному суспільстві”. Принцип пропорційності. Невідкладна соціальна потреба. Правомірна (легітимна) мета.

Методичні вказівки

Вивчення проблеми потрібно почати із ознайомлення з відповідною теоретичною літературою по темі. Наступним етапом є аналіз окремих рішень та правових позицій Євросуду прецедентного характеру та їх системного зв'язку із матеріальними нормами Конвенції та Конституції України. З'ясовуючи особливості змісту прав та свобод, що містяться у статтях 8–11 Конвенції, важливо виокремити ключові поняття, терміни та їх особливості відповідно до Конвенції та практики Євросуду. Особливого значення має пізнання головних принципів, що визначають межі втручання держави у здійснення особою

прав і свобод, позитивні та негативні її обов'язки тощо. Відповідно до статей 8–11 Конвенції з'ясуйте особливості справ Європейського суду щодо України та головні проблеми забезпечення ефективності та практичності прав та свобод громадян України.

Література

[1–3, 5, 7–13, 23–27, 32, 37, 42, 49, 52, 53, 55, 56, 58, 63]

Питання для самоконтролю

1. Що є змістом права на приватне життя?
2. Що є змістом права на сімейне життя?
3. Що є змістом свободи мирних зібрань та свободи об'єднання?
4. Що є змістом свободи дотримуватися своїх поглядів?
5. Що є змістом свободи одержувати інформацію?
6. Що є змістом свободи передавати інформацію?
7. Що є змістом поняття “обмеження прав та свобод”?
8. Що є змістом поняття “таємниця кореспонденції”?
9. Що є змістом свободи думки, совісті та релігії?
10. Що є змістом принципу “згідно із законом”?
11. Що є змістом поняття принципу “необхідно у демократичному суспільстві”?
12. Що є змістом поняття “абсолютне право”?
13. Що є змістом поняття “позитивні” та “негативні” обов'язки держави?

Питання для дискусії

1. Що є змістом поняття “самоідентифікація”?
2. Які є особливості співвідношення понять “приватний простір” та “приватне життя”?
3. Які є особливості мети обмежень прав і свобод у статтях 8–11 Європейської конвенції?
4. Які принципи складають зміст поняття “необхідно у демократичному суспільстві”?
5. Що є змістом принципу верховенства права відповідно до Рішення Конституційного Суду України від 2 листопада 2004 року № 15-рп/2004 (справа про призначення судом більш м'якого покарання)?

Завдання для самостійної роботи

1. Опрацюйте рекомендовану та додаткову літературу до теми. З'ясуйте особливості справ Європейського суду з прав людини

- щодо України. Класифікуйте права і свободи, що містяться в Конвенції з прав людини і основних свобод відповідно до поняття “абсолютне” та “відносне” право.
2. З’ясуйте поняття “позитивні” та “негативні” обов’язки держави відповідно до практики Євросуду.
 3. Поняття “оціночні судження” у справі “Лігенс проти Австрії”. Визначте особливості прав і свобод, що містяться у статтях 8–11 Європейської конвенції.
 4. З’ясуйте зміст загальних принципів втручання в права і свободи відповідно до вимог статей 8–11 Європейської конвенції.
 5. З’ясуйте поняття принципу пропорційності та верховенства права відповідно до: Рішення Конституційного Суду від 2 листопада 2004 р. № 15-рп (справа про призначення судом більш м’якого покарання); Рішення Конституційного Суду України від 20 червня 2007 р. № 5-рп (справа щодо кредиторів підприємств комунальної форми власності); Рішення Конституційного Суду від 1 грудня 2004 р. № 18-рп/2004 (справа про охоронюваний законом інтерес).
 6. З’ясуйте поняття принципу передбачуваності закону відповідно до: Рішення Конституційного Суду України від 11 жовтня 2005 р. № 8-рп (справа про рівень пенсії і щомісячного довічного грошового утримання); рішень Євросуду: “Назаренко проти України” від 29 квітня 2003 р.; “Санді таймс” проти Сполученого Королівства” від 26 квітня 1979 р.; “Маестрі проти Італії” від 17 лютого 2004 р.; Рішення “Реквенї проти Угорщини” від 20 травня 1999 р.
 7. З’ясуйте підпринципи концепції верховенства права у справах Європейського суду: “Броньовський проти Польщі”, “Даджен проти Сполученого Королівства”, “Веренігінг Векблад Блюф!” проти Нідерландів”, “Московское отделение Армии Спасения против России”, “Рефах” проти Туреччини, “Енглерт (Englert) проти Німеччини”, “С. R. проти Сполученого Королівства”, “Хорнсби против Греции”, “Голдер проти Сполученого Королівства”, “Уінгроу проти Сполученого Королівства”, “Кемпбелл і Фелл проти Сполученого Королівства”, “Класс і інші проти Німеччини”, “Брумареску проти Румунії”, “Б проти Франції”, “Олссон проти Швеції”, “L. та V. проти Австрії”, “S. L. проти Австрії”.

ПИТАННЯ ДЛЯ САМОКОНТРОЛЮ

1. Конвенція прав людини і основних свобод.
2. Структура та особливості європейської системи захисту прав людини.
3. Місце Європейського суду з прав людини в інституціональній системі Ради Європи.
4. Повноваження, компетенція Європейського Суду з прав людини й порядок його формування, структура.
5. Прецедентне право ЄСПЛ як джерело права України.
6. Субсидіарний характер ЄКПЛ.
7. Основні особливості судочинства ЄСПЛ.
8. Винесення рішень про прийнятність.
9. Умови прийнятності заяв. Вичерпання внутрішніх засобів правового захисту.
10. Індивідуальні міри відновлення порушених прав. Виплата справедливої компенсації. Розміри компенсації.
11. Заходи загального характеру запобігання порушень у майбутньому.
12. Парламентський контроль за виконанням рішень ЄСПЛ.
13. Позитивні та негативні обов'язки держави із захисту права особи на життя.
14. Особливості обмеження державою права на життя.
15. Заборона смертної кари відповідно до Протоколу № 6 Конвенції.
16. Види поведження, забороненого статтею 3 Конвенції: катування, нелюдське й принижуюче гідність поведження і покарання.
17. Зобов'язання держави по статті 3 Конвенції.
18. Особливості Рішень Європейського суду у справах стосовно порушень прав, передбачених статтями 2, 3 Конвенції щодо України.
19. Структура статті 5 Конвенції про захист прав людини й основних свобод.
20. Матеріальні й процесуальні аспекти "законності" у тлумаченні Європейського суду з прав людини.
21. Сфера застосування статті 6.
22. Поняття права на справедливий і публічний судовий розгляд.
23. Вимоги розумного строку розгляду справи незалежним і безстороннім судом.

24. Процесуальні гарантії справедливого судового розгляду (частини 2 і 3 статті 6 Конвенції).
25. Особливості змісту права на повагу до приватного і сімейного життя, до житла і до таємниці кореспонденції у прецедентних рішеннях ЄСПЛ.
26. Свобода думки, совісті та релігії як абсолютне право.
27. Свобода дотримуватися своїх поглядів, одержувати і передавати інформацію та ідеї без втручання органів державної влади і незалежно від кордонів.
28. Право на свободу мирних зібрань та на свободу об'єднання.
29. Втручання держави у здійснення прав і свобод особою (статті 8–11) з точки зору принципу: “згідно із законом”.
30. “Правомірна мета” як принцип обмеження прав і свобод (статті 8–11).
31. Умови, обмеження та санкції щодо прав і свобод (статті 8–11) з точки зору принципу: “необхідно у демократичному суспільстві”.
32. Особливості справ ЄСПЛ за статтями 8–11 Конвенції щодо України.
33. Структура статті 1 Протоколу 1: право безперешкодного володіння майном; умови позбавлення майна; контроль держави щодо використання майна.
34. Поняття майна та власності в статті 1 Протоколу 1 Конвенції та їх автономне тлумачення.
35. Контроль за використанням майна відповідно до загального інтересу.
36. Особливості позбавлення майна.
37. Рішення Європейського суду з прав людини за статтею 1 Протоколу 1 у справах проти України.
38. Заборона дискримінації: поняття пряма та непряма дискримінація.
39. Права на ефективний засіб правового захисту.
40. Особливість застосування статті 14 Конвенції.
41. Поняття відступу від зобов'язань.
42. Обмеження прав, передбачених Конвенцією.
43. Обмеження на політичну діяльність іноземців.
44. Заборона зловживання правами.
45. Заборона позбавлення свободи за борги.
46. Свобода пересування: поняття та особливості захисту.

47. Свобода вибору місця проживання та законні обмеження.
48. Заборона виселення громадян.
49. Заборона колективного виселення іноземців.
50. Заборона смертної кари.
51. Застосування смертної кари під час війни.
52. Заборона відступу від договірних зобов'язань.
53. Процедурні гарантії у випадку виселення іноземців.
54. Концепція верховенства права.
55. Принцип пропорційності в практиці ЄСПЛ.
56. Концепція позитивних і негативних обов'язків держави.
57. Поняття мінімальних засобів втручання у права людини.
58. Принцип правової визначеності в практиці ЄСПЛ.
59. Принцип правових сподівань у практиці ЄСПЛ.
60. Принцип рівності прав у практиці ЄСПЛ.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

Основна

1. *Конституція* України: прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України 28 червня 1996 року. — Київ: Юрінком, 1996. — 80 с.
2. *Конституція* незалежної України. У 3 кн. / Під заг. ред. С. Головатого. — Кн. 1: Документи, коментарі, статті. — К.: Право. Укр. Правнич. Фондація, 1995. — 398 с.
3. *Конституція* України: Науково-практичний коментар / В. Б. Авер'янов, О. В. Батанов, Ю. В. Баулін та ін.; Ред. кол.: В. Я. Тацій, Ю. П. Битяк, Ю. М. Грошевой та ін. — Харків: Вид-во “Право”; К.: “Вид. дім “Ін Юре”, 2003. — 808 с.
4. *Декларація* про право й обов'язок окремих осіб, груп і органів суспільства заохочувати і захищати загально визнані права людини й основні свободи (Резолюція Генеральної Асамблеї ООН 53/144 від 9 грудня 1998 року).
5. *Конвенція* про захист прав і основних свобод людини 1950 року, Перший протокол та протоколи № 1, 4, 6, 7, 9, 10 та 11 до Конвенції (Рим, 4. XI.1950) // Офіційний вісник України від 16.04.1998. — 1998. — № 13.
6. *Конституційні* акти Європейського Союзу. Ч. 1 / Тарас Качка (заг. ред.), Геннадій Друзенко (упоряд.). — К.: Юстініан, 2005. — 512 с.

7. *Вибрані рішення Європейського суду з прав людини* (1993–2002 рр.). Праці Львівської лабораторії прав людини і громадянина Науково-дослідного інституту державного будівництва та місцевого самоврядування Академії правових наук України. Серія 2. Коментарі прав і законодавства. Вип. 3. / Редкол.: П. М. Рабінович та ін. — Х.: Консум, 2003. — 464 с.
8. *Вибрані справи Європейського суду з прав людини*. Вип. 2. — К.: Фенікс, 2004. — 273 с.
9. *Європейський Суд по правам человека. Избранные решения: В 2 т.* — Т. 1 / В. А. Туманов. — М.: Изд-во НОРМА, 2001. — 856 с.
10. *Європейський Суд по правам человека. Избранные решения: В 2 т.* — Т. 2 / В. А. Туманов. — М.: Изд-во НОРМА, 2001. — 808 с.
11. Закон України “Про Загальнодержавну програму адаптації законодавства України до законодавства Європейського Союзу” // ВВР України. — 2004. — № 29. — Ст. 367.
12. Закон України “Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини” // ВВР України. — 2006. — № 30. — Ст. 260.
13. Указ Президента України “Про Програму інтеграції України до Європейського Союзу” від 14 вересня 2000 р. № 1072/2000.
14. Постанова Кабінету Міністрів України “Про заходи щодо подальшого забезпечення відкритості у діяльності органів виконавчої влади” від 29 серпня 2002 р. № 1302.
15. Постанова Кабінету Міністрів України “Про Порядок оприлюднення у мережі Інтернет інформації про діяльність органів виконавчої влади” від 4 січня 2002 р. № 3.
16. Постанова Кабінету Міністрів України від 15 жовтня 2004 р. № 1365 “Деякі питання адаптації законодавства України до законодавства Європейського Союзу”.
17. Наказ Міністерства юстиції України від 08 червня 2005 р. № 56/5 “Про затвердження Порядку перекладу актів *acquis communautaire* на українську мову”.
18. Наказ Міністерства юстиції України від 28 жовтня 2004 року № 126/5 “Про затвердження Положення про Центр європейського та порівняльного права”.
19. Наказ Міністерства юстиції України від 15 серпня 2006 р. № 67/5 “Про здійснення експертизи проектів законів та проектів інших нормативно-правових актів на їх відповідність Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод”.

20. *Наказ* Міністерства юстиції України від 15 серпня 2006 р. № 68/5 “Про здійснення експертизи нормативно-правових актів, на які поширюється вимога державної реєстрації, на відповідність Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод”.
21. *Права* людини і професійні стандарти для працівників правоохоронних органів в документах міжнародних організацій. — К.: Сфера, 2002. — 413 с.
22. Рішення Конституційного Суду України від 1 грудня 2004 р. № 19-рп у справі за конституційним поданням Верховного Суду України про офіційне тлумачення положень частин першої, другої статті 126 Конституції України та частини другої статті 13 Закону України “Про статус суддів” (справа про незалежність суддів як складову їхнього статусу) // Вісн. Конституц. Суду України. — 2004. — № 6. — С. 16–22.
23. *Рішення* Конституційного Суду у справі за конституційним поданням Верховного Суду України щодо відповідності Конституції України (конституційності) положень статті 69 Кримінального кодексу України (справа про призначення судом більш м’якого покарання) № 15-рп від 02.11.2004 // Вісн. Конституц. Суду України. — 2004. — № 5. — С. 38–50.
24. *Рішення* Конституційного Суду від 1 грудня 2004 р. № 18-рп у справі за конституційним поданням 50 народних депутатів України щодо офіційного тлумачення окремих положень частини першої статті 4 цивільного процесуального кодексу України (справа про охоронюваний законом інтерес) // Вісн. Конституц. Суду України. — 2004. — № 6. — С. 6–15.
25. *Рішення* Конституційного Суду України у справі за конституційними поданнями Верховного Суду України та 50 народних депутатів України щодо відповідності Конституції України (конституційності) положень абзаців третього, четвертого пункту 13 розділу XV “Прикінцеві положення” Закону України “Про загальнообов’язкове державне пенсійне страхування” та офіційного тлумачення положення частини третьої статті 11 Закону України “Про статус суддів” (справа про рівень пенсії і щомісячного довічного грошового утримання) // Вісн. Конституц. Суду України. — 2005. — № 5. — С. 45.
26. *Рішення* Конституційного Суду України від 22 вересня 2005 р. № 5-рп у справі за конституційним поданням 51 народного де-

путата України щодо відповідності Конституції України (конституційності) положень статті 92, пункту 6 розділу X “Перехідні положення” Земельного кодексу України (справа про постійне користування земельними ділянками) // Вісн. Конституц. Суду України. — 2005. — № 5. — С. 14–25.

27. *Рішення* Конституційного Суду від 2 листопада 2004 р. № 15-рп у справі за конституційним поданням Верховного Суду України щодо відповідності Конституції України (конституційності) положень ст. 69 Кримінального кодексу України (справа про призначення судом більш м'якого покарання) // Вісн. Конституц. Суду України. — 2004. — № 5. — С. 38–50.

Додаткова

28. *Аллан Т. Р. С.* Конституційна справедливість. Ліберальна теорія верховенства права / Пер. з англ. Р. Семківа. — К.: Вид. дім “Києво-Могилянська академія”, 2008.
29. *Абашидзе А. Х., Алишевич Е. С.* Право Совета Европы. Конвенция о защите прав человека и основных свобод: Учеб. пособ. — М., 2007; *Алексеев С. С.* Право: азбука — теория — философия: Опыт комплексн. исследования. — М.: Статут, 1999. — 712 с.
30. *Бортновська З.* Справи з питань оподаткування: межі застосування ст. 6 Конвенції про захист прав людини та основних свобод // *Практика Європейського суду з прав людини: Рішення. Коментарі.* — 2002. — № 3.
31. *Владиченко С.* Про перспективи посилення захисту прав людини засобами конституційного правосуддя // *Вісн. Конституц. Суду України.* — 2006. — № 3. — С. 32–36.
32. *Головатий С. П.* Верховенство права: ідея, доктрина, принцип: автореф. дис. ... д-ра юрид. наук. — К., 2009.
33. *Головатий С.* Рішення Європейського суду з прав людини: особливості національного виконання (на прикладі справи “Мельниченко проти України”) // *Практика Європейського суду з прав людини: Рішення. Коментарі.* — 2002. — № 1.
34. *Декларація* “Мультикультурне суспільство та європейська культурна ідентичність” // Конференція європейських міністрів, відповідальних за питання культури “Мультикультурне суспільство: виклик культурній політиці” (Італія, 25–26 квітня 1990 року). — [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.coe.kiev.ua/docs/km.htm>

35. *Із виступу* Генерального прокурора України О. Медведика на розширеному спільній Генеральній прокуратури України та Міністерства внутрішніх справ України 27 лютого 2007 р. // Вісник прокуратури. — 2007. — № 3 (69).
36. *Євтушенко О.* Із практики застосування ст. 1 Першого протоколу до Конвенції про захист прав людини та основних свобод при розгляді цивільних справ судами України // Практика Європейського суду з прав людини: Рішення. Коментарі. — 2002. — № 3.
37. *Європейський Суд по правам человека.* Избранные решения: В 2 т. — Т. 1. — М., 2001.
38. *Європейський Суд по правам человека.* Избранные решения: В 2 т. — Т. 2. — М., 2001.
39. *Кияниця І.* Верховенство права як засада застосування Конституційним Судом України норм міжнародного права та рішень міжнародних організацій // Вісн. Конституц. Суду України. — 2006. — № 1. — С. 43–56.
40. *Кей М.* Вплив Європейської Конвенції з прав людини на британське право: до та після прийняття Акта про права людини // Вісн. Конституц. Суду України. — 2005. — № 6. — С. 56–60.
41. *Козюбра М. І.* Верховенство права: українські реалії та перспективи // Право України. — 2010. — № 3. — С. 6–18.
42. *Козюбра М. І.* Державна влада: межі здійснення та форми організації (політико-правові аспекти) // Українське право. — 1995. — № 1 (2). — С. 4–13.
43. *Козюбра М. І.* Принцип верховенства права і конституційна юрисдикція // Вісн. Конституц. Суду України. — 2000. — № 4. — С. 26.
44. *Лемак В.* Принцип верховенства права в Україні: основні загрози // Право України. — 2010. — № 3; Лукаидес Л. Г. Принцип верховенства права и права человека: с особым учетом прецедентной практики Европейского Суда по правам человека // Права человека. — 2006. — № 4. — С. 25–34.
45. *Луць Л. А.* Європейські міждержавні правові системи та проблеми інтеграції з ними правової системи України (теоретичні аспекти): монографія. — К.: Інститут держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, 2003. — 304 с.
46. *МакБрайд Дж.* Проміжний аналіз практики Європейського суду з прав людини з питань застосування положень Європей-

- ської конвенції з прав людини, які стосуються запобіжного ув'язнення // Практика Європейського суду з прав людини: Рішення. Коментарі. — 2002. — № 2.
47. *Мармазов В.* Метод ефективності як засіб розширення потенціалу Конвенції про захист прав людини та основних свобод щодо економічних та соціальних прав // Практика Європейського суду з прав людини: Рішення. Коментарі. — 2003. — № 1.
48. *Мармазов В. Є., Пушкар П. В.* Деякі особливості захисту права власності відповідно до ст. 1 Першого протоколу до Європейської конвенції з прав людини // Практика Європейського суду з прав людини: Рішення. Коментарі. — 2002. — № 3.
49. *Манукян В. И.* Европейский суд по правам человека: право, прецеденты, комментарии: научно-практическое пособие. — К.: Истина, 2006. — 368 с.
50. *Магомедов С. К.* Унификация нормативной правовой терминологии и единое правовое пространство России // Журнал российского права. — 2004. — № 3. — С. 31.
51. *Общая* теория государства и права. Академический курс в 2-х томах / Под ред. проф М. Н. Марченко. — Т. 2. Теория права. — М.: Изд-во “Зерцало”, 1998. — 640 с.
52. *Ней Д.* Застосування Європейської Конвенції з прав людини у Швейцарії // Вісн. Конституц. Суду України. — 2005. — № 6. — С. 47–50.
53. *Окрема думка судді Конституційного Суду України М. І. Козюбри* стосовно Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням Президента України щодо відповідності Конституції України (конституційності) Закону України “Про внесення змін до деяких законодавчих актів України” (справа про податки) № 3-рп від 05.04.2001 // Вісн. Конституц. Суду України. — 2001. — № 2. — С. 23–24.
54. *Пределы* государственного вмешательства: теоретико-правовой аспект / О. И. Верник, А. Б. Костенко, П. В. Куфтырев, А. Д. Машков, Ю. Д. Притыка. — К.: “Вид. дім “Ін Юре”, 2004. — 240 с.
55. *Погребняк С.* Додержання умов пропорційності як умова правомірності нормативно-правових актів // Вісн. Академії правових наук України. — 2005. — № 4 (43). — С. 33–43.
56. *Палюк В.* Місце Конвенції про захист прав людини та основних свобод у правовій системі України // Практика Європей-

- ського суду з прав людини: Рішення. Коментарі. — 2003. — № 1. — С. 215.
57. *Паліюк В.* Забезпечення судами України права на справедливий судовий розгляд // Практика Європейського суду з прав людини: Рішення. Коментарі. — 2004.— № 4.
58. *Паліюк В.* Чи можуть судді України у своїх рішеннях посилатися на рішення Європейського суду з прав людини (Цивільно-правовий аспект) // Практика Європейського суду з прав людини: Рішення. Коментарі. — 2001.— № 4.
59. *Паліюк В.* Місце Конвенції про захист прав людини та основних свобод у правовій системі України // Практика Європейського суду з прав людини: Рішення. Коментарі. — 2005.— № 3.
60. *Погорілко В., Федоренко В.* Джерела права України (загальна теорія конституційного права) // Вісн. Академії правових наук України. — 2002.— № 1. — С. 46–59.
61. *Практика Європейського суду з прав людини: Рішення, дослідження, нормативні акти.* — Вип. 1, 2, 3. — Львів, 1997/1998/1999.
62. *Резолюція ПАРЄ № 1766 (2010) “Функціонування демократичних інституцій в Україні.* — [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://www.ombudsman.kiev.ua/S_dopovid_03/d_06_dok_10.htm
63. *Рабінович П.* Інтерпретація Верховенства права Конституційним Судом (доктринальний коментар) // Право України. — 2006. — № 11. — С. 28.
64. *Регламент Європейського суду з прав людини.* — [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://hr-lawyers.org/index.php?id=1266932123>
65. *Рабінович П. М.* Соціальна сутність прав людини у світлі потребового підходу // Вісн. Академії правових наук України. — 2005. — № 1 (40). — С. 3–14.
66. *Рабінович П. М.* Обмежування прав людини: загальнотеоретична характеристика // Юридична Україна. — 2003. — № 8. — С. 9–14.
67. *Рабінович П.* Практика Страсбурзького Суду як орієнтир діяльності конституційних судів з імплементації європейських стандартів // Вісн. Конституц. Суду України. — 2005. — № 6. — С. 34–40.

68. *Савенко М.* Роль практики Європейського суду з прав людини у конституційному судочинстві України // Вісн. Конституц. Суду України. — 2005. — № 6. — С. 51–55.
69. *Савенко М.* Співвідношення судової практики Конституційного Суду України із судовою практикою Європейського суду з прав людини // Вісн. Конституц. Суду України. — 2006. — № 2. — С. 30–42.
70. *Селівон М.* Критерії обмеження прав людини у практиці конституційного правосуддя // Вісн. Конституц. Суду України. — 2005. — № 3. — С. 41.
71. *Савостьянова Б. В.* Роль государства в реализации конституционных прав граждан на пенсионное обеспечение и социальные льготы // Государство и право. — 2005. — № 5. — С. 78–79.
72. *Серьогіна С.* Використання практики Європейського суду з прав людини як перспективний напрям оптимізації конституційного судочинства в Україні // Вісн. Конституц. Суду України. — 2005. — № 6. — С. 44.
73. *Статистичний щорічник України за 2005 рік / За ред. О. Г. Осауленка.* — К.: Вид-во “Консультант”, 2006. — С. 518; *Україна в цифрах у 2006 році. Статистичний довідник / За ред. О. Г. Осауленка.* — К.: Вид-во “Консультант”, 2007. — С. 217–218.
74. *Таманага Б.* Верховенство права: історія, політика, теорія / Пер. з англ. А. Іваненка. — К., 2007.
75. *Темченко В. І.* Морально-правові цінності у психологічній складовій механізмі забезпечення громадянських прав і свобод // Наукові записки: Зб. наук. праць. Юридичні науки. — К.: Вид-дім “Києво-могилянська академія”, 2006. — Т. 53. — С. 17–21.
76. *Темченко В. І.* Про поняття механізmu соціально-правового забезпечення прав і свобод людини і громадянина // Українське право. — 2005. — № 1. — С. 109–122.
77. *Темченко В. І.* Поняття та зміст форм забезпечення прав людини і основних свобод у міжнародних та національних правових актах // Підприємництво, господарство і право. — 2005. — № 8. — С. 82–85.
78. *Темченко В. І.* Право у механізмі забезпечення прав і свобод людини // Підприємництво, господарство і право. — 2005. — № 3. — С. 44–47.

79. *Темченко В. І.* Особливості співвідношення моралі і права у концепції “чистого права” Г. Кельзена // *Право України.* — 2005. — № 1. — С. 36–38.
80. *Темченко В. І.* Свобода розсуду держави у сфері позитивних обов’язків по забезпеченню громадянських прав // *Правове регулювання суспільних відносин у сфері культури: сучасний стан та перспективи: Програма Всеукр. наук.-практ. конференції.* — К.: КНУКІМ, 2007.
81. *Темченко В. І.* Верховенство права у практиці Євросуду та Конституційного Суду України // *Наукові записки: Зб. наук. праць. Юридичні науки.* — К.: Вид. дім “Києво-Могилянська академія”, 2007.
82. *Темченко В. І.* Принцип передбачуваності закону у прецедентній практиці Євросуду // *Право України.* — 2007. — № 7.
83. *Темченко В. І.* Принцип верховенства права у практиці Європейського суду з прав людини // *Підприємництво, господарство і право.* — 2007. — № 8.
84. *Ткачук П.* Правові позиції Конституційного Суду України // *Вісн. Конституц. Суду України.* — 2006. — № 1. — С. 16, 21.
85. *Ткачук П.* Застосування принципу верховенства права судами конституційної та загальної юрисдикції // *Вісн. Конституц. Суду України.* — 2005. — № 5. — С. 101.
86. *Темченко В. І.* Правові та моральні аспекти механізму забезпечення громадянських прав і свобод в контексті євроінтеграції: монографія. — К.: Вид-во “К. І. С.”, 2012. — 436 с.
87. *Хассемер В.* Відносини Федерального Конституційного Суду з європейськими судами // *Вісн. Конституц. Суду України.* — 2005. — № 6. — С. 18–19.
88. *Шановал В.* Суд як орган конституційного контролю (із зарубіжного досвіду) // *Вісн. Конституц. Суду України.* — 2005. — № 6. — С. 20–33.
89. *Шевчук С.* Порівняльне прецедентне право з прав людини. — К.: Вид-во “Реферат”, 2002. — 344 с.
90. *Шевчук С. В.* Доктрина верховенства права та конституціоналізм: історична генеза і співвідношення // *Право України.* — 2010. — № 3.
91. *Фулей Т.* Право на повагу до приватного та сімейного життя, житла і таємниці кореспонденції: підходи Європейського

- суду // Практика Європейського суду з прав людини: Рішення. Коментарі. – 2004.– № 3.
92. *Dissertation: The rule of law concept in the case law of the European Court of Human Rights.* G. E. T. Lautenbach (2012), p. VII. 326. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://dare.uva.nl/record/409051>
 93. *Lord Bingham* “The Rule of Law”, lecture given on 16 November 2006. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.cpl.law.cam.ac.uk/Media/THE%20RULE%20OF%20LAW_%202006.pdf
 94. *Raitio J.* Legal Certainty. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://ivr-enc.info/index.php?title=Legal_Certainty
 95. *Castells v. Spain* (1992).
 96. *Kjeldsen, Busk Madsen and Pedersen v. Denmark* (1976).
 97. *Klass v. Germany* (1978).
 98. *Kruslin v France* (1990).
 99. *Mengi v. Turkey* (2012).
 100. *Olsson v. Sweden* (1988).
 101. *Piven v. Ukraine* (2004).
 102. *Refah Partisi (the Welfare Party) and others v Turkey* (2001).
 103. *Salov v Ukraine* (2005).
 104. *Soering v. United Kingdom* (1989).
 105. *The Sunday Times v. The United Kingdom* (1979).
 106. *Funke v. France* (1993).
 107. *United Communist Party of Turkey and Others v. Turkey* (1998).
 108. *Winterwerp v. the Netherlands* (1979).
 109. *Yazar, Karataş, Aksoy and the People’s Labour Party (HEP) v. Turkey* (2002).

МАУП

ЗМІСТ

Пояснювальна записка	3
Тематичний план дисципліни	
“Прецедентне право Європейського суду з прав людини”	4
Зміст дисципліни “Прецедентне право Європейського суду з прав людини”	5
Питання для самоконтролю	12
Список літератури	14

Відповідальний за випуск *А. Д. Вегеренко*
Редактор *Ю. А. Носанчук*
Комп'ютерне верстання *О. М. Бабаєва*

Зам. № ВКЦ-5840

Формат 60 84/16. Папір офсетний.
Друк ротатійний трафаретний. Ум. друк. арк. 1,45. Обл.-вид. арк. 1,04
Наклад 50 пр.

Міжрегіональна Академія управління персоналом (МАУП)
03039 Київ-39, вул. Фрометівська, 2, МАУП

ДП “Видавничий дім “Персонал”
03039 Київ-39, просп. Червонозоряний, 119, літ. XX

*Свідоцтво про внесення до Державного реєстру
суб'єктів видавничої справи ДК № 3262 від 26.08.2008*